

שימוש במים חמים בבתי חולים בשבת – הצעה לפתרון

רקע

א. ברוב בתי החולים, חימום המים שמגיעים לברזים נעשה בשבת באותו אופן שבו הוא נעשה בימי החול, ע"י מערכת חימום מים המופעלת בחשמל או בסולר. הוצאת מים חמים מהברז גורמת להכנסת מים קרים חדשים למערכת חימום זו. לפי הפסיקה המקובלת¹, פתיחת ברז המים החמים בשבת, הגורמת להכנסת מים קרים חדשים למערכת החימום, נחשבת לבישול גמור. לפיכך השימוש במים חמים בשבת נעשה תוך חילול שבת (בישול דאורייתא לרוב הפוסקים).

ב. בחלק מהמקומות שבהם משתמשים במחליפי חום, אפשר להחשיב את חימום המים החדשים שנכנסים למערכת כחימום ככלי שני, אולם אפשרות זו תלויה בכמה תנאים טכניים שלא מתקיימים תמיד. נוסף על כך, בחלק מהמערכות החימום נעשה באמצעות קיטור, ובמקרה כזה לא ניתן להחשיב את מערכת החימום ככלי שני².

ג. עד שתימצא שיטת חימום המותאמת באופן מובנה לשבת, מוצע להשתמש בפתרון הבא על מנת להפחית את איסור הבישול של המים לאיסור דרבנן, ואף לקל ממנו, כך שניתן להשתמש בו לצורכי בית החולים אפילו לטיפול בחולה שאין בו סכנה.

הפתרון

הפתרון המוצע הוא להשאיר ברז מים חמים פתוח מערב שבת שיזרום לאורך כל השבת, וכך כל פתיחת ברז נוספת לא תיחשב למעשה אלא לגרמא על ידי 'כח שני'.

א. זרימת מים כ'כח שני' ודין 'גרמא'

הגרמא (סנהדרין עז ע"ב) דנה במציף את חברו במים:

אמר רב פפא האי מאן דכפתיה לחבריה ואשקיל עליה בידקא דמאי גירי דידיה הוא ומיחייב הני מילי בכח ראשון אבל בכח שני גרמא בעלמא הוא.

1. שו"ת יביע אומר, ח"ד סי' לה; שמירת שבת כהלכתה פ"א סעיף מה.

2. ראה מאמרו של הרב ישראל רוזן זצ"ל בתחומין כרך כד.

רש"י התייחס להבדל בין 'כח ראשון' ל'כח שני' ופירש: 'כח ראשון' הוא מצב שבו האדם הכפות היה צמוד לסכר, והמים הרגוהו מיד ביציאתם, ו'כח שני' הוא מצב שבו האדם הכפות היה רחוק מהסכר, והמים לא הרגוהו מיד ביציאתם, אלא רק לאחר שזרמו למקום שבו הוא נמצא. הרמ"ה (סנהדרין שם ד"ה אמר רב פפא) פירש את החלוקה המופיעה בדברי רב פפא כחלוקה בין חלקים שונים של המים שזורמים מכוח פתיחת הסכר:

כדאמרינן והני מילי בכח ראשון כלומר היכא דמיית מחמת מיא דאתי בכח ראשון כי סלקיה להווא מדעם דמפסיק בינתיים והיינו מיא דמיעקרו מדוכתייהו בשעת סילוק הדבר והמפסיק ואינון מיא דמיקרבי לדבר המפסיק אבל מיא דאתו בתר הכי והיני כח שני פטור דגרמא בעלמא הוא כדפרשינן...³

המים הצמודים לסכר, שזרמו מכוח הפתיחה, נחשבים ככוחו אף כשהגיעו למקום רחוק, והמים שהגיעו לאחר מכן נחשבים לגרמא בעלמא. הרמב"ם כתב (הל' רוצח פ"ג הי"ג): הכופת את חבירו והניחו במקום שאינו יכול לברוח והציף עליו מים ומת הרי זה נהרג עליו. והוא שימות מכח ראשון הבא ממעשיו.

מסתימת דברי הרמב"ם נראה ששני ההסברים נכונים להלכה.⁴ לפי הסברו של הרמ"ה - אם ישנה זרימת מים קבועה כל השבת, ובמהלך השבת ייפתחו עוד ברזים ויגרמו לזרימה נוספת, הרי זה לכאורה כ'כח שני', משום שבכל רגע נתון ישנה זרימת מים בצינור הכניסה למערכת החימום. ברגע שנפתח ברז נוסף במהלך השבת, הרי שמהירות הזרימה תגבר, והמים הנוספים שייכנסו לחימום לא ייכנסו באופן מיידי. זאת מכיוון שקודם לכן ייכנסו המים שהיו סמוכים לפתח, שבלאו הכי היו נכנסים מכוח התנועה הקודמת של המים. בבירור עם מר יואל מאיר, מהנדס מכונות העוסק במערכות מים במוסדות, הסתבר כי באופן כללי זהו תיאור מציאותי של זרימת המים והגברתם. א"כ בישול המים הנוספים נעשה ע"י גרמא, כיוון שמים אלו נכנסו ב'כח שני' לפי הסבר זה. לדוגמה, נניח שישנו ברז פתוח מערב שבת וספיקתו 30 סמ"ק לשנייה. ברגע שנפתח ברז נוסף, יורד הלחץ בצינורות באופן רגעי, ובגלל זה חוזרים וזורמים מים נוספים במהירות מוגברת. בהנחה שעוברת שנייה עד שהגברת הזרימה מגיעה לפתח הכניסה לדוד החימום, זרמו בינתיים כ-30 סמ"ק בקצב הקודם.

ב. שיעור המים הזורמים הנהשבים כ'כח שני'

בשו"ת 'דבר אברהם' (ח"ג סי' יג) דן בהזרמת מים למקווה ע"י פתיחת שסתום חשמלי - האם המים שמתחילים לזרום כתוצאה מפעולת האדם נחשבים כ'הוייתו בידי אדם'

3. יעוין בהמשך דבריו שהביא פירוש נוסף וסיכם ששני הפירושים נראים לו להלכה. אומנם פירוש זה קצת מוקשה, כיוון שחלוקת המים לשני כוחות אינה ברורה במציאות, משום שהמים סמיכים ונראים כגוף אחד. מ"מ הכריע שפירוש זה נכון להלכה.
 4. כך מסיק הרב פרופ' זאב לב ז"ל בספרו 'בירור מושגים - כוח כוחו וכוח שני בהלכה', הוצ' מוסד הרב קוק, עמ' טו.

ופוסלים את המקווה. מסוגיית הגמרא לעיל משמע, לדעתו, שרק המים שזורמים כתוצאה ישירה מפתיחת השסתום פסולים ('כח ראשון'), ואילו המים שממשיכים לזרום אחר כך אינם מעשה האדם כלל וכשרים למקווה. ואולם כיצד ניתן לקבוע איזו כמות מים באה מ'כח ראשון' ואיזו מ'כח שני'? השאלה היא למעשה איזו כמות של מים נחשבת כמים הסמוכים לסכר, שדינם כ'כח ראשון' לפי הרמ"ה; וזו לשון ה'דבר אברהם': אבל צריך להגדיר עד היכן הוא כח ראשון ואימת התחיל כח שני. מי יתן קצב וגבול לזרם המים לומר עד כאן כח ראשון מכאן ואילך כח שני, באיזה גדר ויסוד נשתמש בכדי להכריע זאת ואם אפשר לאדם לעולם לצמצם זאת? ומקופיא יעלה על הדעת שגדר הדבר הוא שאם יפתח האדם פתח ויתן דרך לזרם המים ויחזור ויסתום מיד ויפסק עי"ז זרם המים מ"מ איזה כמות ידועה מן המים בהכרח יזרמו עד שיהא שהות בידו לסתום, וכח זה הוא כח ראשון שאינו יכול לעכב בשום אופן ע"י סתימה, אבל מה שיזרום אח"כ היינו הכמות היתרה שהיא יכולה ליעכב ע"י סתימה, אלא שאינו סותם, זה הוא כח שני וגרמא בעלמא שאינו בא בהכרח מפתיחתו. ואילו היינו תופסים כן, הנה בנ"ד בפותחו את הלול ע"י כח האליקטריא, בידו כרגע לחזור ולסתום ע"י נגיעה שנית בכפתור ונמצא שכמות המים היוצאים בהכרח ע"י הדחיקה הראשונה מועטת מאד, וכל השאר הוא רק כח שני וגרמא בעלמא. וצריך לברר הענין ולהעמידו על בסיס איתן. ~

בספר 'בירור מושגים'⁵ העיר על דברי ה'דבר אברהם' שעיקר הקביעה מהו 'כח ראשון' ומהו 'כח שני' בזרימת המים צריך להתבסס על אבחנה בכוח המים עצמם ולא על המפעיל וקצב הפעלתו. בהמשך לדבריו נראה לומר שבזמן פתיחת שסתום/סכר וכדו' ישנו שחרור לחץ ראשוני מוגבר הנובע מהצטברות לחץ סמוך לשסתום, ואח"כ, בחלוף זמן מועט, נחלש הלחץ ונוצרת זרימה מתונה יותר. כוונת הגמרא לומר שהלחץ העודף שמופיע עם פתיחת הפתח הוא מחמת כוחו של הפותח, והזרימה לאחר מכן, מכוח המשיכה הטבעי - היא נחשבת ל'כח שני' ואינה מחמתו כלל.

ג. האם הוספת כמות נוספת נחשבת כגרמא?

לכאורה יש מקום להקשות שהנידון זידן שונה מ'בידקא דמיא' המוזכר בגמרא, שם המים הנוספים באו מאליהם ולא מפעולה ישירה של האדם, כלומר הפעולה של פתיחת הסכר גרמה לבדה להופעת ה'כח הראשון' ולאחר מכן, ללא כל פעולה נוספת, לזרימת ה'כח השני'. לעומת זאת, כל פעולה של פתיחת ברז מגבירה באופן ישיר את הספיקה ואת זרימת המים הנוספים, ויש לכאורה קשר ישיר בין פתיחת הברז בשבת לתוספת המים המתבשלים בדוד.

5. הרב פרופ' זאב לב, שם.

והנה ב'ביאור הלכה'⁶ דן בדבר דומה. ישנה מחלוקת בין גדולי האחרונים בדין טחינה בשבת בריחיים של מים. דעת ה'מגן אברהם'⁷ שהטוחן בהם אינו חייב מן התורה, כיוון שלא טחן בידיים אלא ע"י דבר אחר, והוי גרמא. כך ביארו דבריו ה'חתם סופר' וה'נתיב חיים' (לבעל 'קרבן נתנאל'). לעומתם דעת 'אבן העוזר',⁸ רבי עקיבא איגר⁹ ואחרונים נוספים שהנחת החיטים באפרכסת הינה מעשה טחינה גמור. ה'ביאור הלכה' דן באפשרות שבה גם האחרונים המחמירים ייתכן ויסברו שאין חיוב מהתורה;¹⁰ וזו לשונו:

והנה כ"ז מיירי שהמסגרת של המים היה פתוח והוא נותן החטים לתוך האפרכסת ומתחיל תיכף אחר נתינתו להטחן ואם יש תחתיה עוד תבואה אחרת יש לעיין אם יש בזה חיוב חטאת אפילו לדידהו ואינו דומה לנוותן שמן לנר דקיי"ל דחייב משום מבעיר אף דבלא"ה ג"כ דולקת דאפשר דהתם דולקת יותר בטוב ע"י הוספת השמן וגם אפשר דהפתילה גופא מושכת עתה מן השמן הזה משא"כ בענינו ואפשר לאידך גיסא דכיון דהריחים טוחנין ובודאי יבוא גם לתבואה זו דומה לאפיה ובשול אף שאינו תיכף רק כיון שיהיה נאפה ונתבשל לבסוף חייב הרודה הפת בתנור והנותן הקדרה על האש וצ"ע.

מחד גיסא מסתפק ה'ביאור הלכה' שבהוספת חיטים נוספות על הקיימות נעשה הדבר בגרמא, ומאידך גיסא אפשר שדומה לאפייה ובישול שמניח את הדבר על האש באופן שיתבשל לאחר זמן. והנה ספקו של ה'ביאור הלכה' נאמר במקום ששם את החיטים הנוספות בידיים, ואילו בנד"ד אינו מוסיף את המים הנוספים בידיים אלא מושך מים מקצה הצינור, וכך גורם בעקיפין לכניסה של מים נוספים באופן לא מיידי, והוה תרתי לטיבותא. א"כ מסתבר שנחשב כגרמא ממש. ראוי לציין שיש בין האחרונים הסוברים שמסיבה זו לבדה מותר לפתוח ברז מים חמים בשבת, מכיוון שכניסת המים הקרים לדוד ובישולם ע"י פתיחת הברז אינם נחשבים למעשה בידיים, אלא לגרמא.¹¹ וא"כ גם לדעת המחמירים מעיקר הדין לאסור פתיחת ברז מים חמים בשבת, יש סיבה נוספת להקל, במידה שישנה זרימה קבועה של מים לאורך כל השבת. כשהצעת את הדבר לפני הרה"ג יעקב אריאל שליט"א, הוא הסתפק שמא העובדה שהמים זורמים בקביעות גורמת לכך שגם המים הנוספים שיזרמו בשבת כתוצאה מפתיחת הברז מגיעים באופן ישיר יותר לדוד החימום. בזה נד"ד גרוע מהוספת חיטים לאפרכסת, מכיוון שכל זמן

6. ביאור הלכה, סי רנב ד"ה להשמעת קול.

7. מגן אברהם, סי' רנב ס"ק ה.

8. אבן העוזר, סי' שכח.

9. הגהות רע"א לשו"ע סי' רנב.

10. אלא נחשב כגרמא שהותר רק לצורך גדול - כך משמע מדברי האחרונים (חת"ס, נתיב חיים) שהסבירו את דברי המג"א הנ"ל, וכך היא גם משמעות דברי הבה"ל כאן שמהות הפעולה היא גרמא ולא מעשה בידיים, אלא שייתכן וחייבים עליה בשבת משום מלאכת מחשבת, וכפי שהשווה לבישול ואפייה.

11. יעוין בתשובת יביע אומר שהוזכר לעיל, שהביא דעות של כמה אחרונים הסוברים כך. וכן שמעתי בעצמי מפי הרה"ג אשר וויס שמורה כך הלכה למעשה.

שהחיטים הקודמות נטחנות, החדשות נמצאות במנוחה ולא בתנועה. ומכל מקום דעתו שהדבר עדיין צ"ע - אם יש בו כדי להקליש את האיסור לדעת המחמירים.

סיכום

יש מקום לומר שבהשארת ברז פתוח כל השבת, כל פתיחת ברז נוספת גורמת לבישול ע"י גרמא בלבד, ומעתה ניתן להשתמש במים חמים בבית חולים כעין לכתחילה אם יסכימו מורי הדור לכך. אך יש להסתפק מהי הגדרתה של כמות/עוצמת זרם המים שמבחינה בין 'כח ראשון' ל'כח שני', וכן אם העובדה שישנה זרימה קבועה של מים כל השבת מאיצה את תנועת המים הנוספים לתוך דוד החימום ונחשבת כבישול.

